

10-jarig Jubileum *In Vrijheid Verbonden*
Utrecht, TivoliVredenburg, 25 Januari 2016
Lezing dr. Annewieke L. Vroom, 'Open en Weerbaar'

Beste religieuzen, Beste niet-religieuzen,

Er spelen ondoordringbare problemen in de wereldwijde ontmoeting tussen culturen, religies en volken. Europa zoekt een weg tussen openheid en weerbaarheid. De twee gaan samen, maar lijken in hun extreme vormen soms ook tegengesteld. Wat een half jaar geleden begon met de romantiek van met open armen mensen ontvangen op de stations, lijkt nu veranderd in scepsis. Judith Herzberg dichtte ooit: 'Hoe is dat zo geworden, van altijd komen slapen tot nooit meer willen zien?' Het lijkt zo om te kunnen slaan, van 'altijd komen slapen' tot 'nooit meer willen zien'. Na Parijs, na Keulen. Maar U bent hier nu - en overal blijven mensen elkaar opzoeken.

Ik zal over de wereldproblematiek geen *sweeping statements* maken. Wel wil ik een verhaal delen uit de praktijk van dialoog-onderwijs op de Vrije Universiteit. Een reflectie daarop werpt misschien licht op die wereldproblematiek die ons, mij in elk geval, boven het hoofd groeit.

Sinds 2005 doceer ik dialoog aan de Vrije Universiteit, aan alle soorten religieuze en niet-religieuze studenten, waaronder wat heet de 'religieuze leiders van de toekomst'. Dat is een proces van *trial and error* geweest. Of, oneerbiedig gezegd: het was experimenteren met studenten. Hoeveel onderzoek er ook naar conflict en religie is gedaan, er is weinig bekend over wat wel en niet werkt in de inter-levensbeschouwelijke dialoog. Ja, menig artikel raadt aan om vooral naar elkaar te luisteren. Maar hoe en waartoe - dat is zoeken. En misschien maar goed ook, want de wereld verandert snel, en dat vraagt steeds weer een ander soort dialogiseren.

Casus: studenten 'Dialoog en Conflict'

De episode die ik met u wil delen speelde zich af tijdens het vak *Dialoog en Conflict*. Dat vak geef ik samen met collega's uit verschillende levensbeschouwelijke tradities. Studenten leren bij hen over de specifieke visies vanuit hun religie op anderen. Ze onderzoeken dat in de *intra*-religieuze dialoog. Daarna komen ze bij mij om in gesprek met elkaar hun visie verder te ontwikkelen, aan de hand van casu uit alle werelddelen. Wat ving ik nu op toen ze voor het eerst binnen kwamen: er was irritatie tussen moslimstudenten en twee seculiere studenten. Ik vroeg er wat op door en het leek me een mooie kans tot dialoog, daar ging het vak tenslotte over. De studenten vonden dat goed.

Ze gingen in gesprek en wat bleek nu de kwestie: de seculieren waren wat bevreemd, omdat de moslims in hun papers telkens als de naam van hun profeet, Mohammed, viel, erbij schreven, 'vrede zij met hem'. Volgens de twee seculiere studenten was dit niet wetenschappelijk. Het was even zoeken waarom. Er verandert weinig aan de inhoud van een paper, wanneer men er af en toe 'vrede zij met hem' in zet, aldus een moslim. Maar toch gebeurde er iets, anders kon hij het ook wel nalaten. Wat dan? Het bleek vast te zitten op de bijzondere betekenis die uitspraken van Mohammed - die ook steeds met 'profeet' werd aangeduid - op deze manier kregen. Dat zat de seculiere studenten dwars. Wetenschap moest objectief

zijn, en als je ‘vrede zij met hem’ zegt, kies je partij. Eén van de seculiere studenten, die toch niet zo heel seculier bleek, vertelde dat het in de christelijke context waaruit hij kwam heel gebruikelijk was zich aan te passen aan ‘het’ wetenschappelijk discours. Moslims konden hun gevoeligheden omtrent de profeet Mohammed ook best terzijde schuiven.

Dit leek mij een prachtig moment voor een bezinning op wat ‘het’ wetenschappelijk discours is en wie er de regels van vaststelt. Een mooie paralel op het college-thema: een samenleving organiseren in de context van diversiteit. Echter, het gesprek zat al te vast. Alsof er een lege greppel lag, midden in de zaal. Theorie over wetenschap bouwde geen brug overheen. Ik ging maar even over op de orde van de dag, het bespreken van een artikel over religies ver weg.

Het volgende college begon ik wat zenuwachtig. Ik stelde voor om twee van de vier uur uit te trekken voor een dialoog-oefening. De studenten gingen gelukkig akkoord. Mijn idee was simpel: ze zouden een interreligieuze bijeenkomst houden over een nader te noemen thema. Maar: ieder speelde iemand anders. Ik liet ze naambordjes maken en met elkaar ruilen. Elke moslim speelde een seculier of een christen en andersom. Ze hadden een uur in tweetallen om in hun rol te komen, ergens op de VU.

Ze kwamen terug met verhitte hoofden. We deden een rondje om wat af te koelen. Ze kregen vier minuten om op te schrijven welk inzicht ze hadden opgedaan en lazen het dan voor. De eerste student, een seculiere, zei: wij zijn eigenlijk precies hetzelfde. Dezelfde vragen, angsten, verlangens. Alleen we zoeken op andere plaatsen. De tweede student, een moslima in doeken gehuld: wij willen dezelfde dingen en hebben ongeveer dezelfde waarden, alleen zien we er anders uit. Een derde student zei: we verschillen niet zoveel, hij denkt ook heel kritisch. En zo ging het door. De studenten waren *unaniem*: eigenlijk is er weinig verschil tussen ons. De seculieren zeiden dat, de moslims zeiden dat.

Ik klapperde met mijn oren. Hoe kon de waterscheiding tussen de studenten binnen een uur voorbij zijn? En bovendien: natuurlijk wilde ik dat ze hun eigen ervaringen met dialoog opdeden, maar kon het even zoiets zijn als: “*moeilijk, maar we respecteren de verschillen*”? Ze waren van ‘wij zijn andere werelden’ bijna verhuisd naar ‘wij zijn precies hetzelfde’. Ik kon er weinig nuance in aanbrengen, ze waren er zo vol van. En dat moslims hun profeet vrede wensen, was ineens niet zo eng meer.

Dit leidde bij mij even tot een innerlijk conflict. Ik ben opgeleid in een traditie van interreligieuze dialoog, waarbij het ging over verschillen benoemen, begrijpen en vooral niet onder tafel vegen. Het was, zo je wilt, de mantra van die dialoog-traditie: de ander moet je *als ander* zien. En niet als ‘net zoiets als jezelf’. Daar zou narigheid van komen: oppervlakkigheid, de ander over het hoofd zien, en een te grote dosis van de mantel der liefde. De kritiek van de pers op dialoog-initiatieven in de dagen van mijn opleiding loog er ook niet om. Ik herinner mij een krantenartikel over de jaarlijkse interreligieuze viering op prinsjesdag. Eén van de sprekers had gezegd, ‘wij zijn allemaal mensen’. Het artikel in een grote krant maakte dat met de grond gelijk: nietszeggend, slappe hap. De dialoog-beweging verweerde zich: wij zijn niet soft, we zoeken ook de spanningen op. En raakte daar misschien wat in vast.

En nu zat ik met studenten die dan toch ongeveer die ontdekking doen: wij zijn allemaal mensen. Wat gebeurde er nu, in die omslag van de studenten? Was de

situatie van conflict zo moeilijk te verdragen, dat ze er ook radicaal korte metten mee maakten zodra de kans zich voordeed? Ik had de indruk dat dit deels het geval was. Dat vind ik ergens heel hoopvol. Dat er zo'n sterk verlangen is elkaar te vinden, naar harmonie en een gevoel van samen, en dat ze daarvoor gaan. Maar ik vroeg mij af, of het ook zo wéér om kon slaan.

Duiding: Evans-Pritchard's twee werelden

Graag verhelder ik dat dialoog-proces van de studenten door een parallel te trekken met het werk van Evans-Pritchard, één van de 20e eeuwse grondleggers van de antropologie. Hij bekritiseerde de studeerkamer-geleerden van zijn tijd. Hij vergeleek hun wijze van wetenschap bedrijven met een '*If I were a horse*'-fantasie. Ze fantaseerden volgens Evans-Pritchard maar wat, op grond van een paar flarden informatie dachten ze zich een voorstelling te kunnen maken van hoe het zou zijn, om "primitief" te zijn. Hun theorieën vond Evans-Pritchard veel te voorbarig.

Hij wil het anders en voegt daad bij woord. Hij pakt vanuit Engeland boot, trein en nog meer vervoersmiddelen naar Noord-Afrika, waar de Engelsen kolonies hadden, en gaat zeven jaar bij de Azande in Soedan wonen. In een huisje van water, zand en takken. Er is een foto van een jonge Evans-Pritchard, tevreden tussen de Azande, met een pijp in zijn mond. Zijn belangrijkste boodschap was: deze mensen zijn niet achterlijk, wat vaak met 'primitief' bedoeld werd. Evans-Pritchard kwam op voor de waardigheid van niet-Europese culturen, en tekende, met zijn collega's, het debat voorgoed. Zijn grote punt was: er bestaan *verschillende soorten redelijkheid*.

Evans-Pritchard kreeg bij thuiskomst de vraag, waar hij nu zelf stond. De Azande geloofden dat wanneer er een hut boven iemands hoofd instort, dit door magie komt. Iemand is dan behekst, en tegenmagie is nodig om dergelijke noodlottigheden te voorkomen. Dat ook de termieten de houten poten onder het dak opvreten, stond daar los van. En wanneer iemand ziek was, werd door een orakelende ziener aan een kuiken een giftige plant toegediend. Als het kuiken het overleefde betekende dat een 'ja' op de gestelde vraag, bijvoorbeeld of de zieke medicijn nodig had. Dan ging men naar de medicijnman voor een ritueel en kruiden. Soms stierf de persoon alsnog, dan was de magie te krachtig geweest om het tij te keren. Evans-Pritchard probeerde hun wereldbeeld niet te verbeteren.

Bij terugkeer kreeg hij dus de vraag, of hij nu dan ook in magie geloofde. Hij schrijft daar het volgende over, ik laat hem graag in zijn eigen taal aan het woord: '*I have often been asked whether, when I was among the Azande, I got to accept their ideas about witchcraft. This is a difficult question. I suppose you can say I accepted them; I had no choice. In my own culture I rejected, and reject, Zande notions of witchcraft. In their culture, in the set of ideas I lived in, I accepted them. In a kind of way I believed them*'. Dus: bij de Azande accepteert Evans-Pritchard hun wereldbeeld, en thuis dat van hemzelf.

Er is een gelijkenis tussen Evans-Pritchard en mijn studenten. Als ze hun eigen visie even wegzetten, dan kunnen ze die ander accepteren zoals die is. Voor zover mogelijk natuurlijk, in een half uur. En de ander blijkt ook hen te begrijpen. Maar de vraag is, hoe verbinden ze die twee perspectieven aan elkaar? Is de ander, en diens werkelijkheid, voor altijd in het hart gesloten, of keert het eigen perspectief nagenoeg ongewijzigd terug?

Intermezzo: elkaar willen

Eerst nog even over die dialoog-oefening, en waarom die zo'n krachtig middel bleek. De eerste redenen daarvoor zijn evident: er stond iets op het spel, ze hadden er belang bij om straks goed de ander te kunnen spelen, en wegens die druk gooiden ze hun eigen opvattingen even in de hoek. En er was een gemeenschappelijke vijand: de tijd, de opdracht, de docent misschien. Wederzijds begrip was plotseling overvloedig. Maar wat volgens mij cruciaal was, en wat vaak ontbreekt in de literatuur over dialoog: er zat een zekere gretigheid in, het was niet kalm en kabbelend. De ander *wilde het echt weten*, hoe de ander werkte, om diegene als zichzelf te kunnen spelen en recht te kunnen doen. Wat is een sterker middel tegen de vrees om de eigen plek dan een ander die jou wil? Het doet me denken aan de romantische comédie *Bridget Jones' Diary* (2001), over een onhandige single, tot wie haar tegenspeler (Collin Firth) uiteindelijk de verlossende woorden spreekt: 'I want you just the way you are'. Gewild zijn, door iemand gekend willen worden als wie je bent - dat is helend. Al is het een half uurtje. Dat geeft vertrouwen.

Vervolg casus: rollenspel

Terug naar de collegezaal. De studenten, in hun net opgebloeide *love-affair*, hadden een uur voor het tweede deel van de dialoog-oefening. De opdracht was: ze waren het schoolbestuur van een multiculturele school en moesten besluiten nemen over diversiteit. Concreet: wat doet de school met de feestdagen en met het levensbeschouwelijk onderwijs.

De vergadering verliep soepel: een feestdag ingeruild, een paar parttime aanstellingen voor docenten om een beetje over je eigen roots leren en een beetje over elkaar, en wie niet wil hoeft niet, en klaar waren ze. En een feestdag voor iedereen, waarin het samen-leven centraal stond. Door die 1-op-1 ontmoeting was er begrip ontstaan. En een gun-factor. Het was een prachtige vergadering. Maar de vraag is natuurlijk: *zouden ze hun kinderen ook naar die school sturen?*

Reflectie: toekomst van dialoog

In de opening van deze toespraak noemde ik de spanning tussen openheid en weerbaarheid of standvastigheid. Wat voor zicht werpt deze casus, en de parallel met de twee werelden van Evans-Pritchard, daarop?

De ander begrijpen blijkt, als je het eenmaal organiseert, niet zo moeilijk. Daar ligt hoop: mensen zijn blijkbaar genegen de ander aan te voelen, te willen begrijpen, en kunnen dat ook. De ander is dan net jezelf - of, je bent zelf even net de ander. Die dimensie van 'je hetzelfde voelen', van menselijke ontmoeting waarbij verschillen smelten als sneeuw voor de zon, is reëel. Het blijkt *zo goed mogelijk* elkaar te volgen en daarna ook om elkaar wat te gunnen.

De dialoog-beweging, ook als ze kritisch wil zijn, hoeft niet bang te zijn dit te erkennen. Als ze het andere perspectief ook maar verwoordt.

Want dat andere perspectief is er ook: dat van het eigene, van de eigen toko, met vrees voor de ander. Dat perspectief bestaat in de meest innige liefdesrelaties al, en des te meer bij een onbekende. Het 'eigene', dat de eigen ruimte en zin wil en bang is voor de dwang van de ander - *en terecht* -, ook dat is reëel. Van elkaar vervreemd raken blijkt ook *zo eenvoudig*.

En dan: wat doen wij met die twee perspectieven? Mijn idee is: wij kunnen ze sterker verbinden. Dat een perspectiefwissel mogelijk is richting een gevoel van

‘samen’, dat is goed, dat is fijn. En waar het dan om gaat, is de *verbinding* van de twee perspectieven. Dat is de taak van dialoog vandaag de dag, mijns inziens: het bestendigen van de verbinding tussen de wereld van het eigene en de wereld van de ander.

Dat is een praktijk, een beoefening. Hier is het voorbeeld van die multiculturele school relevant, of het samenwerken tussen scholen. Het is een proces dat veel eerder kan beginnen dan op de universiteit, in alle hoeken van de samenleving. Onze identiteiten kunnen in gesprek met elkaar groeien. Als we in elkaar een plaats hebben, dan zijn wij samen weerbaar. Ook op die manier kunnen wij wortel schieten. En dat gebeurt ook al. Een eeuw nadat Evans-Pritchard bij de Azande woonde is de situatie diepgaand veranderd: zoveel van wie wij zijn delen wij al met elkaar.

Weerbaarheid zit volgens mij niet in het behouden van het eigene, van een sterke afgebakende identiteit, om dan telkens weer even een ander ontmoeten, zoals de dialoog-beweging eerst dacht. De weerbaarheid zit in de heling, de heelheid, van de verbinding. Daar zit de werkelijk sterke identiteit, die maken wij samen.

Misschien is de mens veel minder een individu dan het lijkt. Veel minder in staat om alleen en apart te functioneren, en om de afgescheidenheid van elkaar te verdragen. Wij kunnen die ander, die innerlijk gaat leven als wij ons open stellen, ook permanent een plaats binnen het zelf geven. Zo bestendigen wij de verbinding, en de gezamenlijke weerbaarheid.

Slot

Tot slot. Wij kunnen anderen een vaste plaats geven in onszelf, en anderen kunnen dat ook voor ons doen. Hoe dat precies werkt kunnen wij met elkaar uitproberen en bespreken. Het is in elk geval een kwestie van doen. Het is nodig dat wij ons inzetten voor de bestending van de dialoog, telkens weer opnieuw.

Dit zeg ik niet vanuit de dwingende roep om gelijkwaardigheid of gerechtigheid. Hoe belangrijk die ook is. Het gaat mij om die vreugde van de studenten, toen zij uit de onderlinge spanning raakten, uit de angst voor het verschil. Om dit te ontdekken: die ander wil ruimte voor mij maken, we sluiten elkaar niet uit. En mag ik ook dit zeggen: hoe meer wij het goede in de ander willen, hoe meer de ander het goede in ons wil. Zo worden we heel door elkaar, zo houden wij elkaar op koers.

Ik dank u voor uw aandacht.

Dr. Annewieke Vroom is universitair docent comparatieve godsdienstwijsbegeerte aan de Faculteit der Godgeleerdheid van de Vrije Universiteit Amsterdam.

Bronnen: Judith Herzberg, ‘Vraag’, *Beemdgras*, 1968; Edward Evans Pritchard, *Witchcraft, Oracles and Magic Among the Azande*, 1937 (abridged ed.p.244); Bruce Dakowski en Andre Singer, ‘Strange Beliefs: Sir Edward Evans-Pritchard’, 6-delige documentaireserie ‘Strangers Abroad’, Royal Anthropological Institute, 1986.

Met dank aan Michel Dijkstra, Ankie Knijnenburg, Lydia Dijkhuizen en Femke Tonneijck.